

जय नावाच्या इतिहासाची धिरोदत्त नायिका: द्रौपदी:- कॉ.पाटील यांचे क्रांतिकारी संशोधन
प्रा. डॉ. प्रकाश घनशाम कांबळे

रामायण आणि महाभारताचा अनेक विद्वान पंडितांनी अन्वयार्थ लावलेला आहे. देव विरुद्ध दानवाची लढाई म्हणजे रामायण आणि कौरव विरुद्ध पांडवांची लढाई म्हणजे महाभारत असेच या अन्वयाचे सूत्र राहत आलेले आहे. मात्र कॉ. शरद पाटील यांनी रामायण महाभारताचा लावलेला अन्वयार्थ केवळ क्रांतिकारी असा आहे. रामायण म्हणजे काय हे निर्णायकपणे नोंदवतांना कॉ. शरद पाटील म्हणतात, "रामायणाचे सूत्र आहे मावळती स्त्री सत्ता (गायनॉक्रसी) व उगवती पुरुषसत्ता यांचा निर्णायक संघर्ष. मलद-पुरुषांच्या जनपदाची राणी ताटका हिचा रामाने केलेला वध व जनस्थानची राणी शूर्पणखा हिचे लक्ष्मणाने केलेले विद्रुपीकरण हे या निर्णायक संघर्षाचे दिग्दर्शन करतात. तर महाभारत म्हणजे दासप्रथाक राजर्षिसत्ता व दासप्रथाक मातृवंशाक राजर्षिसत्ता यांच्यातला संघर्ष होता."¹ वस्तुस्थिती अशी असतांना मूळ भारतीयांवर गुलामी लादण्यासाठी इतिहासाचे मोठ्या प्रमाणात विकृतीकरण करण्यात आले. क्रांतिकारी लढवय्या योध्यांना जाणीवपूर्वक कुरूप आणि क्रूर करून सादर करण्यात आले. याला संशोधक अभ्यासक जसे जबाबदार आहेत त्याचप्रमाणे साहित्यिक कलावंतही आणि या सगळ्यांमध्ये दूरदर्शनवरील रामायण आणि महाभारत या टी.व्ही. मालिकांनी ju फार मोठी भर टाकली. या सर्व विकृतीकरणामुळे महाभारतातील अनेकानेक व्यक्तींचा मुळ चेहराच हरवून गेला अशीच गोष्ट मूळ भारतीय महापुरुषांच्या संदर्भातही झालेली आहे. कॉ. शरद पाटील यांनी आपल्या सर्व लेखनातून पर्यायी अशा संस्कृतीची मांडणी करून क्रांतीकारी महापुरुषांवर चढवलली वेगवेगळी पुटे काढून त्यांना आहे त्या रूपात सादर करण्याचे क्रांतिकारी काम केलेले आहे. प्रस्तुत शोध निबंधामध्ये कॉ.शरद पाटील यांनी घेतलेल्या द्रौपदीचा अन्वय लावण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

जय नावाच्या इतिहासाची धिरोदत्त नायिका : द्रौपदी:-

द्रौपदी ही पाच पांडवांची पत्नी म्हणूनच सर्वोत्मुखी झालेली आहे. भर सभेत तिची झालेली विटंबना आणि श्रीकृष्णाने तिला पुरविलेले वस्त्र, वस्त्र या पलिकडे सर्वसामान्यांना द्रौपदी संदर्भात फारशी माहिती नाही. विद्वानांनीही पारंपरिक पद्धतीनेच द्रौपदीकडे पाहिलेले आहे. इरावती कर्वे, नरहकर कुरुंदकर, अरुणा ढेरे इत्यादींनी काही प्रमाणात वेगळा विचार केलेला जाणवतो. मात्र या सर्वांना छेद देत कॉ. शरद पाटील यांनी द्रौपदीचा पूर्णपणे नवा आणि क्रांतिकारी असा अन्वयार्थ लावलेला आहे. द्रौपदी ही या देशाच्या स्त्री सत्ताक इतिहासाचा एक अवशेष होती. अशी भूमिका कॉ. पाटील घेतात. तिचे महत्तम वैशिष्ट्ये विशद करतांना ते म्हणतात, "स्त्री प्राधान्याचा पूर्णपणे अंत होऊन पुरुषसत्तेची निरंकुशता प्रस्थापित होणे, हे या युगांताचे द्रौपदीच्या संदर्भातले वैशिष्ट्य होते."² हा वस्तुस्थिती निर्देशक अन्वयार्थ दुर्गाबाईना पटला ना कुरुंदकरांना. म्हणून वास्तवाकडे दुर्लक्ष करायचे का? लोहिया द्रौपदीला सर्वश्रेष्ठ भारतीय स्त्री मानतात व तिची अनन्यता तिच्या सावळ्या सौंदर्यात, प्रेमाच्या उन्मुक्ततेत, बुद्धीमत्तेत बिनतोड प्रश्न विचारणाऱ्या हजर जबाबीपणात होती असे प्रतिपादन करतात. इरावती कर्वे सुद्धा तिची अनन्यता अशाच सर्व गोष्टीत शोधतात, त्या म्हणतात, "सीता भूमिकन्या, कारण तिचे भूमीवर, तिचे हृदय संसारात, माहेरात, सासरी, राजवाड्यात असे होते. तिचा बाणेदारपणा, तिचा स्वार्थ त्याग, तिची पतिपरायणता, सर्वच वर्तन ती ज्या देशात, ज्या काळात व ज्या कुळात जनमली, वावरली त्यांना योग्य असे होते. ती असमान्य होती."³ इरावती कर्वे सारख्या थोर विदुषींना द्रौपदीचे असामान्यत्व

तिच्या पति पारायणतेत आणि संसार सन्मुखतेत दिसावे हे फारच आश्चर्यकारक आहे. याहीपेक्षा भयंकर गोष्ट म्हणजे दुर्योधनाच्या फजितीवर तिचे हसणे आणि कीचकवधाची बातमी दिमाखाने रक्षकांना सांगणे इरावतीबाईंना असंस्कृत वाटलेले आहे. हे सर्व सांगायचे यासाठी की विद्वान असो की विदुषी सर्वांनी द्रौपदीचे मूल्यमापन साचेबद्ध पठडी मध्ये राहूनच केले आहे. मात्र द्रौपदी या सर्वांच्या पलिकडे केव्हाच गेली होती. कारण आपण स्त्री सत्तेचे वारसदार आहोत याची तिला पुरेपूर जाणीव होती. कॉम. पाटील हे वारस्त्व शोधून द्रौपदीला त्याच्याशी जोडताहेत आणि वर्तमान मूळ भारतीयांना द्रौपदी ही आपली जननायिका आहे, ती आपल्या जनलढ्याची प्रेरणा होऊ शकते हे सांगताहेत. महान स्त्रीसत्ता वारसत्वाचा शोध कॉ.पाटील घेतात तो याप्रमाणे- "द्रौपदी जन्मतः काळी तिचे नाव कृष्णा ठेवले गेले, असे महाभारत सांगते.(१.१६६.५४)

कृष्णा इत्येव अब्रुवन कृष्णा कृष्णाभूत सा हि वर्णतः।। १.१६६.५४. कृष्णा या नावातच त्या युगाचा इतिहास दडलेला आहे. बुध्दोत्तर सांमतप्रथा काळाची धर्मशास्त्रे बजावतात की, धर्म कर्माच्या वेळी कृष्णवर्णा रामाजवळ जाऊ नये कारण रामा धर्मकर्मासाठी नसते, रमणासाठी असते. काळ्या रंगावर अशाप्रकारे दास्यभावी उपभोगांचा धार्मिक शिक्कामोर्तब झाले. काळ्या रंगाची ही दास्य निदर्शकता ह्याच युगान्ताची परिनिष्पत्ती होती. भारतीय इतिहासाचा महाप्रवाह काळी यमुना व गोरी गंगा यांच्या सम्मिलीत प्रवाहांप्रमाणे, पण परस्परांशी झगडत, वहात आलेला आहे; पण भारतीय आद्य निऋती सिंधूच्या स्त्री सत्ताक गणसमाजाची आद्यतम गणमाता व मृत्युनंतर गणदेवता. नरकदेवी म्हणून पितृसत्ताक आर्यांनी पाताळात ढकललेल्या या अनार्य मातृदेवता या भूमीत नैऋत्येला हाकलल्याशिवाय आर्यांचा कोणताही यज्ञ सुरू होत नसे. पण निऋति वाक् वा दुर्गा वा काली ही पांडवांची कुलदेवता होती. अज्ञातवासासाठी विराट नगरात प्रवेश करण्याआधी युधिष्ठिराने दुर्गेचे स्तवन करताना तिला वासुदेवाची भगिनी व कृष्णा असे संबोधले. वासुदेवाची भगिनी म्हणजे जी कृष्णा आणी देवकिला झाली व कंसाने उपटून मारली ती. तिला हरिवंश कृष्णा, नंद गोपसुता, क्षत्रिया इ. म्हणतो. हरिवंश तिचे पुढीलप्रमाणे वर्णन करतो- "मुक्तकेशी, मृत्यु (देवता), सुरामासांचा बळी प्रिय असलेली शेतकऱ्यांची व भूतमात्रांची भूमता.

४.३० अश्व अथर्ववेदीय राष्ट्रीय देवी सुक्तात दुर्गा स्वतःचे वर्णन करते-

"मी राष्ट्रीय आहे, गनधनांचे निधान. मी ज्ञात आहे. यज्ञवेत्यात आद्य. ज्याच्यावर मी प्रेम करते त्याला बनवते शक्तिशाली, कवी, ब्राह्मण. मी ज्ञातीसाठी गणभोजने संघटित करते..."

राष्ट्रीदेवी हा स्त्री राज्याचा राणीचा किताब होता. राष्ट्री म्हणजे गणभूमीची गणनियुक्त स्वामीनी आणि देवी म्हणजे या राष्ट्र गणभूमीचे गणाच्या ज्ञाती व कुलांमध्ये अक्षकशांच्या व चौपटाच्या साहाय्याने नियतकालिक गणोत्सवात समान वाटप करावी.

या आद्य कृष्णेची कृष्णा द्रौपदी ही वारसदार वंशज होती."४धर्म द्युतात हरला त्यानंतर एकेक करत सर्व भाऊ पणाला लावतो व शेवटी द्रौपदी पणाला लावतो. दुर्योधन एका दासाकडून तिला सभेत बोलावणे पाठवतो त्यावेळी द्रौपदी त्याच्याबरोबर निरोप पाठवते. "जा सभेत विचारुन ये माझा पण लावायच्या आधी धर्मराज स्वतः पण लावून दास झाले होते का नाही ते." दुर्योधनाने सांगितले, "सभेत ये, तुझ्या प्रश्नाचे उत्तर मिळेल." सभेत आली नाही. त्यामुळे तिचे केस धरुन तिला ओढत दुःशासन सभेत घेऊन आला. त्यावेळी तिची बाजू केवळ दास शूद्र विदुराने घेतली. तो म्हणला, "कृष्णा दासीत्वाला प्राप्त होऊ शकत नाही. कारण स्वतःचे स्वातंत्र्य गमावलेल्या राजाने तिला पणाला लावली, असे माझे मत आहे."^५ ... आणि हा विदूर काही सामान्य व्यक्ती नाही.

विदुराचे असामान्यत्व इरावती कर्वे यांनी स्वतंत्रपणे उलगडून दाखविलेले आहे. ते असे- "विदूर या शब्दाचा अर्थ 'ज्ञानी' असा आहे; आणि संबंध महाभारतात विदुराचा ज्ञानीपणा दिसतो, तो पारमार्थिक आहे."^६ द्रौपदीच्या दासीत्वासंदर्भात विदुर जो प्रतिवाद करतो आहे, त्याला तात्विक असे अधिष्ठान आहे हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे. विदुराचा हा प्रतिवाद उद्धृत करुन कॉ.शरद पाटील म्हणतात- "मातृवंशक दासप्रथेत पती आधी गुलाम झाल्यानंतर पत्नीला तिच्या संमतीशिवाय पणाला लावू शकत नसे." द्रौपदीने कुरुच्या गणवृद्धांना धर्माचा प्रश्न विचारला. विधुर जातक कुरु सभेला धम्म सभा म्हणते. सभा आणि समिती (परिषद) या संस्था स्त्रियांनी निर्मिल्या आणि त्यात मंत्रणा करुन त्या धर्म सांगू शकत असे, असे अथर्ववेदीय विराट सुक्ताच्या ८.१०.५.१० या ऋचा सांगतात. आता ती विराटची ही वंशजा दासी केवळ पुरुषांच्या बनलेल्या सभेला धर्माचा प्रश्न विचारीत होती."^७ ... आणि तिचा हा प्रश्न न्याय असा होता नव्हे; ती ज्या स्त्री सत्ताकतेचा महान वारसा चालवत होती त्याला पुढे घेऊन जाणारा होता. मात्र इरावती कर्वे यांच्या सारख्या विदुषीलाही मानी स्वाभिमानी आणि ब्रह्मवादिनी द्रौपदीचे प्रश्न मर्यादेचा अधिक्षेप करणारी वाटली. त्या म्हणतात, "त्या प्रश्नात पांडित्य नव्हतेच, पण पांडित्यापेक्षाही श्रेष्ठ असा शहापणपणा, प्रज्ञा नव्हती. जे चालले होते की, सासऱ्यांनी व दिरांनी भरलेल्या सभेमध्ये वधू म्हणून द्रौपदीने हंबरडा फोडला असता, तर गोष्टी या थराला कदाचित जात्या ना!"^८ स्वत्वाबद्दल कमालीची जागरुक असलेल्या द्रौपदीला इरावतीबाई न्यायासाठी रडायला सांगताहेत याला काय म्हणणार? "द्रौपदी उभी होती तोपर्यंत पांडव उभे होते. द्रौपदी खाली पडली, तेव्हा धर्माखेरीज इतरही पडले. द्रौपदी जीवंत असेपर्यंत पांडवात कधीही फुट पडली नाही. वनावासातही थोरा-मोठ्या राजाची लेक, सून व बायको ही तिन्ही नाती तिला सुटली नाहीत."^९ अशा शब्दात इरावतीबाईंनी तिची महत्ता प्रतिपादली आहे. द्रौपदी ब्रह्मवादिनी होती. कुरुसभेत नेमकेपणाने तिने प्रश्न विचारुन सर्वानाच निरुत्तर केलेले आहे. वनपर्वात तर ती ईश्वरावरच निरीश्वरवादी आक्षेप घेतांना दिसते. हे सर्व आक्षेप तत्त्वज्ञानाच्या पातळीवर जाणारे आहेत. म्हणून कॉ. शरद पाटील म्हणतात, "वन पर्वात द्रौपदी बार्हस्पत्य मताचा पुरस्कार करतांना दिसते. जडातून चैतन्य ज्याप्रमाणे अनेक कारणांच्या संयोगातून जन्माला येते, त्याप्रमाणे अनेक भावांच्या समन्वयाने कर्म सिध्दी होते, असे युधिष्ठिराला कर्म सिध्दीसाठी प्रोत्साहित करताना ती सांगते. राजपाटापासून वनवासापर्यंत, महिषीपासून दासीपर्यंत असे जीवनातले आंत्यतिक बदल कशाने होतात? तत्कालीन युगमतानुसार मानवी जीवन दैवाधीन असून प्रजा कळसुत्री बाहुल्याप्रमाणे दैवप्रेरित असल्याचे मानले जात होते. पण द्रौपदी या ईश्वराला निरीश्वरवादी आक्षेप घेते- "स्वतःच्या लहरीनुसार वागणारा हा प्रभू संयोग व नियोग करुन बालक जसे खेळण्याशी खेळते, तसा हा भगवान भूतमात्राशी खेळतो, राजन। विधाता भूतमात्राशी माता-पित्याप्रमाणे वागत नाही, तव प्राकृत जनाप्रमाणे, जणू रागाने प्रवृत्त होऊन वागतो. पार्था! तुझी आपत्ती व सुयोधनाची समृद्धी पाहून अशी विषमता करणाऱ्या विधात्याला मी दोष देते." पुढे ती म्हणते, "कर्म जर कर्त्याचे अनुगमन करत असेल आणि कर्ता करविता जर ईश्वरच असेल, तर कर्माच्या पायांची खरी जबाबदारी ईश्वरावरच पडते. असे प्रतिपादून पुढे म्हणते, "कर्ता करविता ईश्वर नसेल, तर जग बलवानाचेच आहे आणि दुर्बलाची कीवच केली पाहिजे." यावर टिप्पणी करताना कॉ. पाटील म्हणतात, "भिमासारखा महाबलीसुद्धा नहुष अजगराने विळखे घालून हतबल केला गेल्यानंतर "दैवच सर्वश्रेष्ठ आहे, पुरुषार्थ निरर्थक" असे हताशपणे म्हणतो. पण द्रौपदी मात्र तत्त्वज्ञानात व जीवनात पुरुषार्थ या पुरस्कार करीत पुरःसर पुरुषसत्तेत जगली."^{१०} म्हणून कॉ.

पाटलांना प्रज्ञावंत द्रौपदीचे वस्त्रहरण हा पुरुषसत्ताक कौरवांचा स्त्री प्रधान पाडवांवर उगविलेला सूड वाटतो. खरेतर या कौरव पांडवांच्या युद्धात पांडवांचा विजय झालेला होता. मात्र त्या विजयाच्या रात्रीच अश्वत्थाम्याने पांडवांचे झोपलेले युद्धशिबीर कापून काढले. पंचाल कथामात्र उरले. कृष्णा द्रौपदीचे पाचही पूत्र विजयाच्या रात्री मारले जाऊन तिचा वंश बुडाला आणि स्त्री प्राधान्याचा पूर्णपणे अंत होऊन पुरुषसत्तेची निरंकुशता प्रस्थापित झाल

संदर्भ:-

- १) पाटील शरद, रामायण-महाभारतातील वर्ण संघर्ष, मावळाई प्रकाशन, पुणे, तिसरी आवृत्ती, जून २०१४, पृ.क्र.०७.
- २) तत्रैव, पृ.क्र.६४.
- ३) कर्वे इरावती, युगान्त, देशमुख आणि कं. पुणे, आठवी आवृत्ती, १९९२, पृ.क्र.१७७.
- ४) उनि, पाटील शरद, पृ.क्र.६६.
- ५) उनि, कर्वे इरावती, पृ.क्र.१२०, उद्धृत.
- ६) उनि, पाटील शरद, उद्धृत, पृ.क्र.८३.
- ७) उनि, कर्वे इरावती, पृ.क्र.९२.
- ८) उनि, पाटील शरद, पृ.क्र.८३.
- ९) उनि, कर्वे इरावती
- १०) तत्रैव, पृ.क्र.
- ११) उनि, पाटील शरद, पृ.क्र.८८.